

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВІЛЬНОГО ЧАСУ ВИХОВАНЦІВ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У статті здійснено ретроспективний аналіз досвіду організації військового часу вихованців військових навчальних закладів Російської імперії.

Ключові слова: вільний час, структура вільного часу, зміст вільного часу, культурно-дозвіллева діяльність.

В статье осуществлен ретроспективный анализ опыта организации свободного времени воспитанников военных учебных заведений Российской империи.

Ключевые слова: свободное время, структура свободного времени, содержание свободного времени, культурно-досуговая деятельность.

Постановка проблеми. Головним завданням сучасного вищого військового навчального закладу є підготовка військових фахівців-професіоналів широкого профілю, які відповідали б потребам військ. Формування офіцера-професіонала відбувається не лише в просторі службового часу курсанта, а й під час організації його культурно-дозвіллевої діяльності, яка є змістом вільного часу. Сьогодні офіцери-вихователі сучасних українських вищих військових навчальних закладів активно використовують досвід організації вільного часу вихованців військових навчальних закладів Російської імперії та Радянського Союзу сьогодні.

Аналіз досліджень. Зазначимо, що особливості організації навчального часу у вищому військовому навчальному закладі та різноманітні аспекти формування особистості курсанта є предметом досліджень багатьох науковців, зокрема С.П. Балашової, О.О. Безноскою, Н.М. Генералової, Л.А. Глови, Г.Р. Дубровинського, Н.Ю. Дудніка, С.М. Єрмака, Є.Г. Канарського, Н.Г. Карпунової, О.І. Ковнір, Н.М. Мась, В.С. Полюка, Ю.П. Сергієнка, І.О. Хорєва, П. Юрас, В.В. Ягупова та інших. Такі науковці як І.М. Назаренко, С.Д. Цюлюпа, І.В. Сергета, О.М. Петровський, Н.Б. Пугіловська, І.В. Корсун, Н.Б. Бабенко, І.В. Петрова, вивчали особливості змістовної організації вільного часу окремих соціальних груп.

Нажалі сьогодні історичні передумови та проблемні питання організації вільного часу сучасної курсантської молоді вивчені недостатньо. У своїй статті ми спробуємо заповнити цю прогалину, дослідивши досвід організації вільного часу вихованців військових навчальних закладів Російської імперії.

Метою статті є з'ясування історичних та соціально-педагогічних аспектів організації вільного часу вихованців військових навчальних закладів Російської імперії.

Зауважимо, що перші військові навчальні заклади на території Росії з'явилися після

військових реформ Петра I. Створена в результаті цих реформ чисельна регулярна армія потребувала значної кількості представників командного складу – офіцерів-професіоналів. Задля реалізації цього завдання Петро I створив артилерійські й інженерні школи, де було започатковано підготовку офіцерського корпусу.

Аналіз матеріалів з історії військової освіти й артилерійського управління Росії дає підстави для визначення індивідуального характеру системи теоретичної і практичної підготовки кожного офіцера. Так, відомий російський дослідник історії становлення та розвитку російських військових навчальних закладів Н. Бранденбург зазначав, що індивідуальний характер організації соціального часу вихованців артилерійських та інженерних шкіл обумовлював індивідуальну підготовку та доволі нерегулярний випуск офіцерів з інженерної або артилерійської школи. Саме такі обставини зумовлювали індивідуальний характер структури та змістовного наповнення структурних елементів, не тільки соціального, а й вільного часу вихованців перших військових шкіл.

Однак, розуміючи, що така організація соціального часу та простору вихованців неспроможна забезпечити необхідну для армії кількість офіцерів [1, с. 241; 2, с. 657], керівництво військового відомства ініціювало у 1731 році створення на базі цих шкіл більш досконалого військового навчального закладу – *Сухопутного Кадетського корпусу*. Зауважимо, що на території Російської імперії на кінець XIX століття функціонувала розгалужена система військових навчальних закладів, до якої входило 28 кадетських корпусів, 21 юнкерське училище, 16 піхотних училищ, два кавалерійські і три козачі [13, с. 133–140].

Реорганізація військових навчальних закладів сприяла оптимізації структури соціального часу його вихованців. Так, набуття соціальним часом виразної структури зумовило появу чітко окреслених структурних елементів – *часу навчальної діяльності та часу культурно-*

дозвілєвої діяльності. Таку організацію життєдіяльності мали вихованці всіх військових навчальних закладів Російської імперії. Чітко визначені терміни підготовки, розподіл соціального часу за роками та семестрами навчання модернізували весь навчально-виховний процес [12, с. 77].

Зазначимо, що життєдіяльність вихованців Сухопутного Кадетського корпусу регламентувалась розпорядком дня, яким було передбачено часові обсяги навчальної, побутової і культурно-дозвілєвої діяльності вихованців. Як зазначає укладач збірника відомостей про військові навчальні заклади Росії Н. Мельницький, розпорядок дня кадета Сухопутного Кадетського корпусу характеризував взаємозв'язок вільного та навчального часу, а структура та змістовне наповнення вільного часу визначались характером навчальної діяльності. На початку існування Сухопутного Кадетського корпусу змістовне наповнення навчального часу його вихованців становили лише екзерсисії, тобто стройові вправи та вправи з володіння вогнепальною зброєю, які відбувались під керівництвом викладача. Пізніше, у 1732 році в корпусі було відкрито класи, що отримали назву Лицарської Академії, і зміст навчального часу доповнився вивченням різних наук.

У розпорядку дня кадетів Сухопутного Кадетського корпусу вільним від навчальних занять був час з дванадцятої до чотирнадцятої години. Однак керівництво корпусу рекомендувало своїм вихованцям заповнити ці дві години самостійними заняттями екзерсисіями та вивченням різних наук.

Окрім щоденних вільних від обов'язкових занять двох годин, кадети мали досить великий блок вільного часу у недільні та святкові дні. Змістовне наповнення такого значного обсягу вільного часу кадетів становили відвідування церкви та різноманітних культурно-дозвілєвих закладів поза межами навчального закладу. Так, Н. Мельницький зазначає, що у вихідні та святкові дні кадети “ходили парадом до церкви, а після закінчення літургії лише 15–20 надійних кадетів отримували звільнення з корпусу” [7, с. 13–14].

Зауважимо, що час кадетів, який не заповнений навчальними й іншими обов'язковими заняттями, лише умовно можна назвати вільним, адже військовий навчальний заклад регламентував поведінку своїх вихованців під час звільнення у святкові дні. Так, кадетам дозволялось “гуляти біля балаганів, але не змішуватись із юрбою чорного люду, який збирався біля каруселі; в цирк і балагани входити в супроводі родичів або знайомих, у яких вони знаходяться у звільненні;

в театрах бути лише в ложах з родичами чи офіцерами військово-навчальних закладів; їздити верхи дозволяється лише за містом та в манежі; здійснювати прогулянки по воді з родичами. Заборонялось у будь-якому разі: перебуваючи в театрі, входити у крісла, в партер, на балкони та галереї; бути присутніми на концертах, які даються в публічних місцях, та відвідувати публічні бали і маскаради; купатись у річках, озерах і ставках, та їздити одному по воді, за винятком, встановлених переправ” [8, с. 85–90].

Як ми бачимо, правила поведінки кадетів під час звільнення з корпусу швидше нагадують правила безпеки, проте вони дають змогу зробити висновок щодо змістовного наповнення вільного часу вихованців військових навчальних закладів першої половини XVIII століття.

Однак, у 1766 році, із введенням нового статуту Сухопутного Кадетського корпусу, надання звільнення кадетам було суттєво обмежено на тій підставі, що “часте спілкування з простими людьми досить шкідливе, адже під час виховання юнаки мають безперервно спостерігати лише ті приклади добродіяння, які їм спеціально подаються”, саме в стінах корпусу. Проте кадетам дозволялись побачення з рідними на території самого корпусу у визначені години (переважно у неділю) та за присутності корпусного начальства [7, с. 65].

Таким чином, великий обсяг вільного часу кадетів, який вони мали у вихідні та святкові дні, зі сфери їх особистого регулювання перейшов у сферу соціального регулювання військового навчального закладу. З метою творчого розвитку вихованців у Сухопутному Кадетському корпусі було засновано спілку любителів російської словесності, членами якої були кадети, схильні до літературної творчості. На зборах спілки вихованці кадетського корпусу демонстрували результати своєї творчої літературної, поетичної, акторської діяльності – читали свої твори та переклади, інсценували власні п'єси [8, с. 31].

Про особливу увагу держави до організації та змістовного наповнення вільного часу вихованців кадетських корпусів і до кваліфікації організаторів культурно-дозвілєвої діяльності свідчать накази та розпорядження по військових навчальних закладах, які регламентували роботу курсів з організації та проведення позакласних занять для осіб з числа вихователів кадетських корпусів. Метою таких курсів було надання педагогам необхідних “теоретичних відомостей та практичних умінь ... для керівництва заняттями” у вільний від обов'язкових занять час [10, 11].

На цих курсах, відповідно до “Загальної програми позакласних занять в кадетських корпусах”, викладали “теорію фізичних вправ, фехтування, плавання, ручної праці, танців, співів і музики”, опанування яких давало змогу викладацькому складу більш ефективно організувати культурно-дозвіллеву діяльність вихованців у просторі вільного часу. Зазначена програма складалась з чотирьох розділів: “А. Стройове навчання та воєнно-підготовчі заняття; Б. Фізичні вправи; В. Співи та музика; Г. Ручна праця”.

Перший розділ програми “Стройове навчання та воєнно-підготовчі заняття” було присвячено організації та проведенню навчальних заходів щодо формування військово-професійної майстерності, які доцільно віднести до змісту навчального часу.

Суттєво розширяє уявлення про змістовне наповнення вільного часу кадетів другий розділ програми “Фізичні вправи”. Так, зокрема, визначалось, що гімнастика, рухливі ігри, фехтування, плавання та танці сприяють “формуванню вільних, спиритних і красивих рухів”. Цей розділ програми позакласних занять передбачав також опанування кадетами “вправ, які є складовими частинами танців”. Програмою було передбачено також оволодіння “танцями освітніми та світськими”.

Формування “елементарних знань з теорії музики”, навчання “хоровому співу, співу в церковному хорі, грі на музичних інструментах” у вільний від обов’язкових занять час – це завдання, які поставлені перед викладацьким складом у третьому розділі програми позакласних занять “Співи та музика”.

Не дивлячись на те, що кадетський корпус – це закритий навчальний заклад, центр виховання еліти офіцерського корпусу, де навчались та виховувались виключно діти дворян [9, с. 38–39] четвертий розділ програми позакласних занять “Ручна праця” мав на меті ознайомити кадетів “з азами слюсарного та токарного ремесла, холодної обробки металу; з основами картонажної роботи, ліпленню та формовці” [4, с. 125].

Отже, вищезазначене дає нам підстави для визначення у структурі вільного часу вихованців кадетських корпусів трьох елементів – *часу спортивної діяльності, часу творчої діяльності та часу фізичної трудової діяльності*. Змістовне наповнення першого структурного елементу становили такі форми культурно-дозвіллевої діяльності: фехтування, плавання, рухливі ігри, танці, піші, водні та кінні прогулянки. Змістовне наповнення другого елементу структури вільного часу визначалось музичними заняттями, співами, танцями; літературною та театральною

творчістю. Змістовне наповнення третього елементу становила ручна праця (слюсарна, токарна справа, холодна обробка металу, картонажна робота, ліплення формовка), яка розглядалась як елемент культурно-дозвіллевої діяльності кадетів. Час спортивної діяльності, час творчої діяльності та час фізичної трудової діяльності кадетів кадетських корпусів Російської імперії характеризувались оздоровчою, розвиваючою, творчою, рекреаційною та гедоністичною функціональною спрямованістю.

Як зазначалось, життєдіяльність військових навчальних закладів, як і армії в цілому, регламентувалась військовими статутами. Так, статут військових навчальних закладів був “головною підставою для всього подальшого законодавства щодо військових навчальних закладів”. Цей документ визначав діяльність вихованців і вихователів у соціальному часі та просторі. У статуті було викладено детальні правила загального, для всіх кадетських корпусів, “устрою, ... фізичного та морального виховання, розумової освіти”, статут також чітко визначав обов’язки всіх корпусних чинів щодо організації навчально-виховної роботи та господарювання [6, с. 63].

Зокрема, у статуті Сухопутного Кадетського корпусу зазначено, що внутрішній розпорядок у закладі має “відвертати кадетів від лінощів, привчати їх до догляду за собою і не розвивати у юнаків шкідливих уявлень та страху, які важко подолати”. Соціальна сутність вільних від обов’язкових занять годин полягала у відносній свободі вибору занять у просторі вільного часу, адже “... ігри та прогулянки повинні йти на користь і бути розвагою з наданням благопристойної свободи вибору розваг, відповідно до віку кадетів, але так, щоб вони не були обов’язковими” [5, с. 51–53].

Зауважимо, що розглянуті нами нормативно-правові документи, які регламентують організацію вільного часу кадетів, визначають зміст роботи організаторів позакласної роботи та визначають змістовне наповнення вільного часу вихованців кадетських корпусів Російської імперії, – є свідченням процесу інституціоналізації вільного часу.

Про ефективність організації вільного часу та культурно-дозвіллевої діяльності вихованців військово-навчальних закладів Російської імперії свідчить ціла плеяда видатних діячів культури науки та техніки Росії ХІХ – початку ХХ століття, які отримали освіту в кадетських корпусах. Так, серед їх випускників були 38 письменників, 15 композиторів, 13 поетів, шість художників, чотири музиканти, 25 членів Академії наук, 30 істориків, чотири сходовознавці,

сім хіміків, два філософи, 14 винахідників [3, с. 145]

Професорсько-викладацький і виховний склад кадетських корпусів створював необхідні умови для розуміння кадетами, що досягти значних результатів у самовдосконаленні вони можуть лише завдяки власним зусиллям, маючи час і простір для такої діяльності, а тому створював необхідні умови для різнобічного розвитку вихованців.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити такі **висновки**:

1. **з'ясовано**, що структура вільного часу вихованців військово-навчальних закладів Російської імперії XVIII – початку XX століття, представлена такими структурними елементами, як *час спортивної діяльності, час творчої діяльності та час фізичної трудової діяльності*.

2. **встановлено**, що з розвитком російського суспільства спостерігається поступове *змістовно-функціональне урізноманітнення вільного часу* вихованців кадетських корпусів.

3. **визначено**, що у період зародження системи військової освіти структура вільного часу вихованців перших петровських шкіл була представлена *часом самопідготовки*, який сприяв розвитку інтелектуальних і фізичних здібностей. Змістовне наповнення цього структурного елемента вільного часу визначалось самонавчанням і самотренуванням.

4. **доведено**, що поступовий розвиток системи військової освіти, вплив науки, культури та техніки на змістовне наповнення та функціональну спрямованість культурно-дозвілєвої діяльності кадетів кадетських корпусів *обумовив зміни у структурі вільного часу* вихованців таких військових навчальних закладів. Так, вільний час став простором різних видів культурно-дозвілєвої діяльності (творчої, розвиваючої, спортивної, розважальної, рекреаційної, гедоністичної), які мали розвиваючу, творчу, розважальну, спортивну та відновлюючу функціональну спрямованість.

Література

1. Бранденбург Н.Е. Материалы для истории артиллерийского управления в России: Приказ артиллерии / Бранденбург Н.Е.. – Спб., 1876. – 86 с.
2. Бранденбург Н.Е. Материалы для истории инженерного искусства в России / Бранденбург Н.Е.. – Спб., 1865. – 108 с.
3. Коровин В., Свиридов В. Подготовка педагогов для военно-учебных заведений Российской империи / В. Коровин, В. Свиридов // Высшее образование в России. № 2, 2001. – 147–152.
4. Лалаев М.С. Исторический очерк военно-учебных заведений подведомственных главному их управлению: В 3-х ч. / Лалаев М.С. – Спб., 1892. – Ч. 3 Военно-учебные заведения в первое 10-тие царствования Александра Александровича 1881–1891. – 164 с.
5. Лалаев М.С. Исторический очерк военно-учебных заведений, надведомственных Главному управлению. От основания в России военных школ до исхода первого двадцатипятилетия благополучного царствования Государя Императора Александра Николаевича 1700-1880 / Лалаев М.С. – Спб, 1880. – 303 с.
6. Лалаев М.С. Исторический очерк образования и развития первого Московского кадетского корпуса, что ныне первая Московская военная гимназия 1778-1878 / Лалаев М.С. – Спб, 1878. – 208 с.
7. Мельницкий Н.Х. Сборник сведений о военно-учебных заведениях в России (сухопутного ведомства): В 3 т. / Мельницкий Н.Х. – Спб, 1857. – Т.1, ч. 1-2. – 139 с.
8. Мельницкий Н.Х. Сборник сведений о военно-учебных заведениях в России (сухопутного ведомства): В 3 т. – Спб, 1857. / Мельницкий Н.Х. – Т.3, ч.5. – 326 с.
9. Парский Д. Что нужно знать нашей армии / Парский Д. – Спб., 1908.
10. Приказ по военно-учебным заведениям № 13 от 1890.
11. Приказ по военно-учебным заведениям № 25 от 1891.
12. Харламов В.И. Чему и как учили русских офицеров в XVIII веке / Харламов В.И. // Военно-исторический журнал. – 1998. – № 3. – С.76-85.
13. Чиненный С. Подготовка офицерских кадров до революции. // Высшее образование в России. – 2000. – № 2. – С.133- 140.

Kozhedub O.V. PhD in Sociology

FEATURES OF THE ORGANIZATION OF FREE TIME CADETS OF MILITARY SCHOOLS OF THE RUSSIAN EMPIRE

The article is a retrospective analysis of the experience of the organization of free time cadets of military schools of the Russian Empire. Traced the gradual complication of the structure and content of their free time. Such transformations author associates with the development of the system of military education, the influence of science, culture and technology.